

ทฤษฎีความรู้ทางจิตวิทยาศาสนา The Theory of Knowledge in Psychology of Religion

วิรัตน์ กางทอง

Viratana Khangtong

พนักงานเกษียณ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

retired government employee Mahamakut Buddhist University

Email: viratana.ka@mbu.ac.th

วันที่รับบทความ (Received) : 19 มกราคม 2561

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 6 มีนาคม 2561

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 15 มีนาคม 2561

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับปรัชญาจิตวิทยาศาสนา ในเบื้องต้นนี้ นักปรัชญาจิตวิทยานั้นมีทัศนะว่า สาร หมายถึง สิ่งที่มีภาวะอยู่โดยตัวเองไม่ได้ เป็นจริงเพราะสิ่งอื่น โสเครตีสได้แยกหลักศีลธรรมออกจากศาสนา สอนให้รักษาดวงวิญญาณของตนเอง วิญญาณเป็นที่ตั้งแห่งบุคลิกภาพและปัญญาความรู้ของมนุษย์ ส่วนเพลโตเป็นนักปรัชญาจิตวิทยาสำคัญของโลกและเป็นผู้การศึกษาคนแรกของยุโรป เป็นนักปรัชญาจิตวิทยาคนแรกที่สร้างระบบปรัชญาจิตวิทยาให้สมบูรณ์ก่อนใครๆ ทั้งหมด สืบเนื่องจากว่าปรัชญาจิตวิทยาก่อนหน้านั้นส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะของความคิด ข้อเสนอแนะ โดยถือเอาอัตตาหรือทัศนคติของตนเป็นหลัก

คำสำคัญ: ทฤษฎีความรู้, จิตวิทยาศาสนา, โสเครตีสและเพลโต

Abstract

This article is the philosophy on psychology of religion. At the beginning, psychological philosophers realized that matter cannot exist by itself. Socrates had separated morality from religion and taught ones to keep ones' own spirit. The spirit is the location of humans' personality and wisdom. Plato was an important psychological philosopher in the world and the first European educator. He was the first psychological philosopher who had completed the system of psychological philosophy because most of the prior psychological philosophy were likely to be the attributes about ideas and suggestions which were attached to ego and personal attitudes.

Keywords: theory of knowledge, religion psychology, Socrates and Plato

1. บทนำ

โดยทั่วไป นักปรัชญาจิตวิทยามีทัศนะว่า สาร หมายถึง สิ่งที่มีภาวะอยู่โดยตัวเองไม่ได้ เป็นจริงเพราะสิ่งอื่น เป็นต้นกำเนิดและเป็นต้นเหตุของตัวเอง ตลอดทั้งเป็นการกำหนดตัวเองซึ่งเป็นพื้นฐานของสิ่งอื่น

ส่วนศาสนาใช้คำนี้อย่างถูกต้อง ดังที่กล่าวไว้ว่า พระเจ้าเป็น “ร่างสามร่าง แต่เป็นสารเดียว” ส่วนทัศนะของโสเครตีสนั้นได้แยกหลักศีลธรรมออกจากศาสนา ท่านสอนให้ชาวเอเธนส์ระวังรักษาดวงวิญญาณของตนเอง วิญญาณของโสเครตีสเป็นส่วนหนึ่งแห่งวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ซึ่งผูกพันอยู่กับส่วนที่เป็นอมฤตภาพในตัวมนุษย์ วิญญาณเป็นที่ตั้งแห่งบุคลิกภาพและปัญญาความรอบรู้ของมนุษย์ สำหรับทัศนะของเพลโตเป็นนักปรัชญาจิตวิทยาคนสำคัญของโลกและเป็นนักการศึกษาคนแรกของยุโรป ท่านเป็นนักปรัชญาจิตวิทยาคนแรกที่ได้สร้างระบบปรัชญาจิตวิทยาให้สมบูรณ์ ดังนั้น เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปรัชญาจิตวิทยาศาสนาผ่านแนวคิดของโสเครตีสและเพลโตในบทความที่จะนำเสนอต่อไปนี้ ก็ย่อมจะทำให้เข้าใจเนื้อหาของจิตวิทยาศาสนาตามแนวคิดของนักปรัชญาได้

2. ทฤษฎีความรู้ของโสเครตีส (Socrates)

1. ความรู้ของโสเครตีส

ก่อนที่จะเราได้ศึกษาทฤษฎีความรู้ของโสเครตีสนั้น ควรจะได้ทราบชีวประวัติของเขาโดยสังเขป โสเครตีสเกิดในกรุงเอเธนส์ ราว 470 ปี ก่อน ค.ศ. บิดาเป็นช่างปั้น มารดาเป็นหมอดำยา ท่านได้เจริญรอยตามบิดาคือเป็นช่างปั้น ในสมัยหลังๆ ยังมีรูปปั้นบางรูปที่เอาออกมาแสดงที่อโครโพลิส ในกรุงเอเธนส์ ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นผลงานของโสเครตีส ท่านได้ละทิ้งอาชีพช่างปั้นตั้งแต่ยังหนุ่ม เพื่ออุทิศงานให้แก่สิ่งที่ท่านถือว่าเป็นหน้าที่สำคัญที่สุดคือ ปรัชญาจิตวิทยา

โสเครตีสเชื่อว่า มีเสียงที่อยู่เหนือธรรมชาติมาแนะนำการกระทำทั้งหมดของท่าน ซึ่งท่านเรียกเสียงนี้ว่าเป็น “เทพสังหรณ์” โดยคิดว่า เสียงนี้เตือนให้ท่านรู้ล่วงหน้าว่าการกระทำของท่านจะให้ผลดีหรือชั่ว และไม่มีสิ่งใดมาชักนำไม่让您เชื่อเสียงนี้

โสเครตีสไม่ได้ตั้งความรู้ทางปรัชญาขึ้นมา คือท่านไม่มีระบบปรัชญาที่แน่นอน แต่เป็นผู้ให้แนวโน้มนำและวิธีการทางปรัชญา ท่านไม่เคยเขียนความคิดเห็นลงเป็นตัวหนังสือ วิธีค้นหาความจริงทางปรัชญาของท่านเป็นแบบสนทนา นิสัยประจำอย่างหนึ่งของท่านก็คือ ไปตลาดในกรุงเอเธนส์หรือที่มีคนมาชุมนุมกันทุกวัน เพื่อคุยกับใครก็ตามที่พร้อมจะคุยกับท่านในปัญหาที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับความเป็นและความตาย ไม่ว่าจะเป็นคนรวยหรือคนจน หนุ่มหรือแก่เพื่อนหรือคนแปลกหน้า ไม่ว่าใครก็ตามที่พร้อมจะร่วมวงสนทนาด้วย ก็จะฟังโสเครตีสพูดได้ตามสบาย

โสเครตีสไม่เคยปราศรัยยืดยาว กล่าววาทะตיעินหรือพูดคนเดียว และบ่อยครั้งที่มีคนอื่น ๆ เป็นฝ่ายพูดเสียส่วนมาก ท่านเป็นแต่เพียงสนทนาสอดแทรกคำถามและคำวิจารณ์และเป็นคนควบคุมการสนทนาเสมอ โดยเป็นผู้นำไปสู่ช่องทางที่ดีเลิศ การสนทนาส่วนใหญ่ดำเนินไปในแบบคำถามคำตอบ โดยอาศัยคำถามอันหลักแหลมของโสเครตีสนำทาง ทำให้คู่สนทนาของท่านเกิดความคิดขึ้น แล้วท่านก็แก้ไข ปฏิเสธ หรือเสริมความคิดนั้น ๆ ให้สมบูรณ์ (กิริติ บุญเจือ, 2522)

2. คุณสมบัติของโสเครตีส

คุณสมบัติของโสเครตีสโดยทั่ว ๆ ไป นั่นก็คือท่านเป็นนักต่อสู้คนหนึ่ง และเป็นนักสู้ที่ดียิ่ง โสเครตีสเป็นคนอดทนและรู้จักบังคับตนเองได้ ท่านรักสันโดษ มีความพอใจในสิ่งที่ตัวมีอยู่ มีความเชื่อในคุณความดี และจิตใจรักสิทธิอันชอบธรรม มีความเกลียดชังการวิพากษ์วิจารณ์เสียดสีสังคม โสเครตีสเชื่อว่า “ความสำคัญที่จะเอาชนะจิตใจคนได้ก็คือความรู้สึที่ดีต่อกัน”

ความรู้สึกนี้ได้ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของท่านอยู่ตลอดเวลา โสเครตีสเป็นคนที่รักชาติรักบ้านเมืองมาก สามารถอุทิศทุกสิ่งทุกอย่างให้ชาติได้

ลักษณะอีกประการหนึ่งของโสเครตีส คือชอบการวิพากษ์วิจารณ์ทุกอย่างด้วยความมีเหตุผล สิ่งที่สำคัญในความคิดของท่านก็คือมนุษย์เป็นสิ่งที่มีชีวิต มีความรู้ มีการปฏิบัติ และมีสังคม

ความคิดคำนึงทางปรัชญาของท่านแสดงว่า ท่านมักจะเริ่มการทดลองก่อนเสมอแต่ท่านไม่พอใจอยู่เพียงเรื่องความสัมพันธ์ของพวกโซฟิสต์เท่านั้น ท่านได้ทำให้ชาวเอเธนส์เป็นคนรักเหตุผลและดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง บางทีท่านก็สอนว่าคุณความดีก็คือความรู้และความรู้จะจริงหรือไม่มันต้องขึ้นอยู่กับคำจำกัดความ

นอกจากนี้ ท่านก็มีความเห็นต่อไปอีกว่า ความรู้ที่แท้จริงมีอยู่อย่างเดียว คือความรู้ชนิดที่ทำให้เกิดความดีงาม ส่วนความมิดมนนั้นแม้จะต้องชวนขวายศึกษาสักเพียงใดก็ตามแต่เมื่อนำไปสู่ความชั่วแล้วก็หาใช่ความรู้ไม่ ความดีงามของโสเครตีสนั้นไม่ใช่มีเพียงในหมู่มนุษย์เท่านั้น แม้จะปรากฏในรูปต่าง ๆ กันก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันหมด

อีกอย่างหนึ่ง ความดีความงามเป็นความมุ่งหมายของธรรมชาติที่คอยกระตุ้นเตือนให้มนุษย์ระลึกถึงหาใช่เป็นสิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้นเองไม่ ระบบในหลักศีลธรรมจรรยาของท่านไม่มีผลกระทบกระเทือนถึงว่าใครจะเชื่อหรือไม่ ?

ดังนั้น โสเครตีสจึงได้แยกหลักศีลธรรมออกจากศาสนา ท่านสอนให้ชาวเอเธนส์ระวังรักษาดวงวิญญาณของตนเอง วิญญาณของโสเครตีสเป็นส่วนหนึ่งแห่งวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ซึ่งผูกพันอยู่กับส่วนที่เป็นอมฤตภาพในตัวมนุษย์ วิญญาณเป็นที่ตั้งแห่งบุคลิกภาพและปัญญาความรอบรู้ของมนุษย์

โสเครตีสแม้จะเป็นนักปราชญ์ที่มีคนยกย่องนับถือมากที่สุดคนหนึ่ง ถึงกระนั้นท่านก็ได้ล้มตัวลงไปกับसरเสรีเยนยอของผู้อื่นไม่ ท่านเป็นคนที่ชอบแสวงหาความรู้อยู่ตลอดเวลา และได้สารภาพว่า “ข้าพเจ้าอยู่อย่างเดียวเท่านั้น คือรู้ว่าข้าพเจ้าไม่รู้อะไรเลย”

3. ความรู้คือกุญแจเปิดเผยให้รู้ความดี

มนุษย์มีลักษณะเด่นชัด คือการรู้จักคิด ข้อนี้ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ประเภทอื่นอย่างมากมาย ถ้ามนุษย์ไม่รู้จักคิด ไม่รู้จักใช้สมองแล้วก็จะไม่ต่างจากสัตว์ประเภทอื่นอะไรมากนัก มนุษย์มีข้อผูกพันทางศีลธรรมมาตั้งแต่เดิม ข้อนี้เป็นเหตุให้คนทำตนเป็นตัวอย่างที่ดีของคนอื่นเท่าที่จะทำได้ และต้องรู้ว่าอะไรคือความดี และอะไรเป็นเครื่องเปิดเผยให้เราได้ทราบความดี ตลอดเวลาที่ไม่รู้ว่าอะไรคือความดี ก็ยากที่จะรู้จักความดี หรือเข้าถึงความดีได้

ในการแสวงหาสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็เช่นเดียวกัน จำเป็นต้องรู้เสียก่อนว่าสิ่งที่ตนกำลังแสวงหานั้นคืออะไร ? จึงสามารถแสวงหาสิ่งนั้นให้พบได้ ถ้ายังไม่พบว่าตนจะแสวงหาอะไร ก็ไม่ทราบว่าจะแสวงหาอะไรแล้วจะได้อะไร

การจะกำหนดเองง่าย ๆ ว่าคนเป็นผู้มีบาปมาแต่กำเนิดนั้นเป็นการขาดความยุติธรรมเพราะไม่มีใครที่จะเลือกเอาความชั่วร้ายให้แก่ตนเอง ถ้าคนมีสิทธิเสรีภาพในทุกด้านและในทุกระดับแล้ว จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะศึกษาเล่าเรียนและสอนกันให้รู้ ว่า ความดีที่แท้จริงนั้นคืออะไร เพื่อจะได้แสวงหาความดีตรงกันและเข้าถึงความดีตรงกัน ความดีของทุกฝ่ายจะได้ไม่ขัดแย้งกัน ตลอดเวลาที่เข้าใจความดียังไม่ตรงกัน เหตุการณ์ย่อมเป็นที่สับสนยากแก่การเข้าใจอยู่ตลอดเวลา

4. วิธีการแสวงหาความรู้ของโสเครตีส

โสเครตีสทำที่เป็นว่า ไม่มีความรู้อย่างพวกโซฟิสต์ที่ท่องเทียวสอนวิชาการต่าง ๆ อยู่ โสเครตีสได้ออกเดินทางไปถามปัญหาต่าง ๆ กับประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถามพวกที่ทำตนเป็นคนสอนผู้อื่น ทั้งนี้จะได้ทำการทดสอบว่าคนมีความคิดอ่านถูกต้องแล้วหรือยัง ผู้ถูกถามปัญหาจะพยายามหาเหตุผลมาตอบ เพื่อให้เป็นที่

มั่นใจว่าถูกต้องและเหมาะสมที่สุดแล้วโดยวิธีการอย่างนี้ จึงมีโอกาสทดสอบความผิดถูกกันขึ้นระหว่างผู้ถามกับผู้ตอบปัญหาไปในตัว

ดังนั้น วิธีตั้งปัญหาขึ้นให้ผู้อื่นตอบปัญหาของตน เป็นวิธีการทางปรัชญาของโสเครตีส ในการแสวงหาความรู้ โสเครตีสมีทัศนะแตกต่างจากพวกโซฟิสต์โดยถือว่า “ความโง่เขลาไม่ใช่จุดจบของการแสวงหาความรู้ แต่เป็นการเริ่มต้นของการแสวงหาความรู้” หมายความว่า การแสวงหาความรู้นั้นเริ่มต้นจากความไม่รู้ ไม่ใช่เริ่มต้นจากความรู้แล้วไปงมมอมอยู่ที่ความไม่รู้ โสเครตีสเองทำตนเป็นนักศึกษาอยู่ตลอดเวลา เพราะถือว่า มีสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นให้ต้องศึกษาอยู่เสมอเพื่อการเข้าถึงความรู้ใหม่จึงเดินทางไปถามปัญหาปรัชญาอยู่เสมอ

เมื่อได้เดินทางแสวงหาความรู้อยู่เป็นเวลานาน ท่านก็ได้มีศรัทธาแน่วแน่ว่าต้องมีหลักการอันเป็นพื้นฐานแห่งความดีและความถูกต้อง เครื่องวัดที่จะใช้วัดความดีนั้นเกินกว่าศรัทธาที่ใครจะเห็นตามด้วยได้ ดังนั้น ท่านจึงเฝ้าถามตัวเองอยู่เสมอว่า ความดีคืออะไร ความดีสูงสุดคืออะไร และจะวัดด้วยเครื่องวัดชนิดไหนในจักรวาล และคำตอบของท่านคือความรู้คือความดีสูงสุด

ถ้าใครรู้ว่า อะไรเป็นสิ่งที่ถูกต้องเขาก็ทำสิ่งนั้น ไม่มีใครทำความชั่วด้วยความสมัครใจตลอดระยะเวลาแห่งชีวิต ท่านพยายามช่วยเหลือให้มนุษย์ทำการค้นคว้าหาคำตอบในสิ่งที่ตนยังไม่รู้ เพื่อให้พบว่าอะไรเป็นความดี ชีวิตอย่างนี้เป็นชีวิตที่ดีที่สุด เป็นชีวิตที่มีค่า ควรแก่การดำรงอยู่

เกี่ยวกับเรื่องการดำรงชีวิตนี้ มีหลักความจริงอยู่ว่า “ความมั่งคั่งทางโลกนั้นไร้ค่าเมื่อเทียบกับสมบัติทางใจ แต่ในชีวิตจริงแล้ว มนุษย์แสวงหาความมั่งคั่งทางโลก ทำราวกับว่า ทรัพย์สินสมบัติเป็นยอดแห่งความดี คนพวกนี้เขาทำตามสิ่งที่เขาเชื่อว่าดี เพราะทุกคนต่างมุ่งแสวงหาความดี แต่หลายคนไม่รู้ว่าคุณค่าคืออะไร ?”

โสเครตีสเป็นบรมครูคนแรกของกรีกที่คิดค้นและนำเอาวิธีการสอนแบบใหม่มาใช้และเป็นผู้ให้กำเนิดศาสตร์ใหม่ คือศาสตร์แห่งการตั้งคำถาม ทำให้ผู้ถูกถามรู้จักขบคิดหาเหตุผล รู้จักจัดระเบียบของความคิดและรู้จักใช้ความคิดของตนให้เป็นประโยชน์ ถ้าผู้ถูกถามยังไม่สามารถหาคำตอบได้ โสเครตีสก็จะพยายามตะล่อมปัญหาให้แคบเข้า จนกระทั่งผู้ถูกถามมองเห็นแนวทางของคำตอบ และจะเกิดความรู้ขึ้นในที่สุด

โสเครตีสได้ตั้งใจที่จะตั้งทฤษฎีทางปรัชญาขึ้นมาใหม่ หากแต่ต้องการที่จะปลูกชาวเอเธนส์ให้ตื่นจากอวิชชา (ความไม่รู้) หันมาศึกษาความหมายของชีวิตและสัจธรรมเพื่อจะได้ยึดเป็นหลักสำหรับการดำเนินชีวิตต่อไป

โสเครตีสพิจารณาเห็นว่า ทุกคนต้องรู้จักตนเองเสียก่อน ไม่ลุ่มหลงในความเชื่อที่มลาย ไร้เหตุผล และจะต้องมีอิสระที่จะคิดหรือประกอบกิจกรรมโดยอาศัยความรู้ที่ถูกต้องรู้ว่าอะไรถูก อะไรผิด อะไรดี อะไรชั่ว ซึ่งจะต้องอาศัยความคิดไตร่ตรองอย่างรอบคอบ

โสเครตีสเชื่อว่า การกระทำความดีย่อมเกิดจากความคิดที่ดี และความคิดที่ดีย่อมเกิดจากความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเป็นสมมูลฐาน

โสเครตีสได้ย้ำถึงเรื่องจริยธรรมว่า ความรู้คือคุณธรรม มนุษย์จะเป็นคนดีไม่ได้หากขาดความรู้ ความรู้ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความรู้ในด้านวิชาการต่าง ๆ แต่หมายถึงความรู้ที่จำเป็นอย่างยิ่งในการดำรงชีวิต

ท่านเชื่อว่าไม่มีใครจะประกอบกรรมชั่วทั้งที่รู้ว่าเป็นความชั่ว ในขณะที่คนเราลงมือกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงไปนั้น ย่อมจะต้องคิดว่าสิ่งนั้นดีที่สุดแล้ว แต่เป็นเพราะความลุ่มหลงและอำนาจของอารมณ์ทำให้เข้าใจผิด ถ้าคนเราตั้งอยู่ในความรู้และคุณธรรมแล้ว เขาจะไม่ทำในสิ่งที่เห็นว่าผิดหรือเป็นความชั่ว

โสเครตีสกล่าวว่า “ความชั่วเป็นเรื่องของอวิชชาและอารมณ์” จึงพยายามสั่งสอนชาวเอเธนส์ให้พิจารณาตัวเองอยู่เสมอ ท่านกล่าวว่า “ชีวิตที่ขาดการสำรวจตัวเองนั้น อยู่ไปก็ไร้ประโยชน์หาคุณค่ามิได้ (ชัยวัฒน์ อัมพพันธ์, 2534)

5. การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาเพื่อหาความรู้

อิทธิพลจากแนวความคิดของโสเครตีสได้เปลี่ยนแปลงความเชื่อความคิดและโฉมหน้าการศึกษาของกรีกสมัยต้นโดยสิ้นเชิง ช่วงเวลาเพียงศตวรรษเดียวเท่านั้น โดยเฉพาะทางด้านปรัชญาจิตวิทยาถือได้ว่า ปรัชญาจิตวิทยาของโสเครตีสได้ปฏิวัติรูปแบบปรัชญาจิตวิทยาดั้งเดิมไปจนหมดสิ้น และยังเป็นรากฐานของการวิวัฒน์ทฤษฎีปรัชญาจิตวิทยาในยุคต่อ ๆ มาอีกด้วย

การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของกรีกนั้น โสเครตีสเห็นว่าเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงมิได้จึงได้พยายามส่งเสริมด้านจริยธรรมตามความคิดเห็นของเขา โดยมุ่งสร้างเอกภาพของสังคมด้วยความรู้ คือพยายามให้ทุกคนได้รับความรู้และความจริงอันเป็นสากลโดยอาศัยปัญญาและได้สร้างปัญหาขึ้นมาให้ทุกคนขบคิด มีการอภิปรายกันแล้วให้สรุปความคิดไปในแนวเดียวกัน โดยที่โสเครตีสมิได้ตอบปัญหาด้วยตนเอง

6. การสอนของโสเครตีส

การสอนของโสเครตีสมีความมุ่งหมายอยู่ 2 ประการ คือ

1. ต้องการให้คนเข้าใจความจริงว่า ความรู้ที่แท้จริงนั้นเป็นรากฐานแห่งความประพฤติชอบและความประพฤติชอบเป็นรากฐานแห่งความดี

2. ความรู้ที่แท้จริงนั้นจะต้องเกิดขึ้นในใจของตนเอง เห็นจริง รู้จริงด้วยตนเอง ซึ่งทำได้ด้วยวิธีขบคิดปัญหาต่าง ๆ หรือที่เรียกว่า วิธีปุจฉาวิสัชนา และดำรงชีวิตให้ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม มีเสรีภาพในการดำรงชีวิตโดยสมบูรณ์ และสามารถแสวงหาศิลปวิทยาได้โดยชอบ

7. ทฤษฎีว่าด้วยแบบ โสเครตีสเป็นผู้ตั้งทฤษฎีว่าด้วยแบบขึ้นโดยมิได้ตั้งใจ ซึ่งพอจะสรุปได้ย่อ ๆ ว่า “ความรู้ทั้งปวงได้มาจากแบบ” คำว่า “แบบ” ในที่นี้หมายถึงลักษณะที่รวมเอาคุณสมบัติต่าง ๆ ของสิ่งหนึ่ง ๆ มาไว้ในความคิด โดยตัดเอาคุณสมบัติเฉพาะตัวออกไป ซึ่งถือว่าเป็นความคิดหรือลักษณะสากล เช่น แบบของมนุษย์มิได้หมายถึง นายดำ นายแดง ไม่ได้หมายถึงคนผิวขาว เพราะมนุษย์มิได้มีผิวขาวทุกคน เหล่านี้ถือว่าเป็นคุณสมบัติเฉพาะของแต่ละคน

แต่ถ้าพูดถึง “แบบ” ของมนุษย์ เราอาจนำคุณสมบัติที่มนุษย์ทุกคนมีเหมือน ๆ กันมารวมกันไว้ได้ เช่น มีสองขา สองมือ เป็นต้น หรือถ้าพูดถึงแบบของม้า เราได้นำเอาสีขาของม้ามารวมไว้ เพราะม้ามิได้มีสีขาเหมือนกันหมดทุกตัว แต่เราอาจจัดเอาลักษณะที่มีกระดูกสันหลังมาไว้ในแบบของม้าได้ เพราะม้าทุกตัวมีกระดูกสันหลัง

การที่โสเครตีสถือว่า “ความรู้ทั้งปวงได้มาจากแบบ” จึงเท่ากับถือว่า “เหตุผล” เป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้นั่นเอง โสเครตีสเชื่อว่าความรู้มิได้เกิดจากความรู้สึกรสสัมผัสที่ได้จากการสัมผัสด้วยตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ แต่ความรู้ในทัศนะของโสเครตีสคือความแท้จริง (Truth) (เช่นเดียวกับสัจธรรมของพระพุทธเจ้า) หรือแบบนั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ โสเครตีสจึงแสวงหาคำตอบในการซักถามบรรดาผู้ที่อ้างตัวว่าเป็นผู้รู้ทั้งหลายในยุคนี้ เช่นท่านถามว่าคุณธรรมคืออะไร ? ก็มักจะได้รับคำตอบว่า คุณธรรม หมายถึงอุปการคุณของบิดามารดาที่มีต่อบุตร อุปการคุณของสามีที่มีต่อภรรยา การสนองคุณของบุตรต่อบิดามารดา เป็นต้น ซึ่งโสเครตีสแย้งว่าคำตอบเช่นนั้นไม่ถูกต้อง หากเป็นแต่เพียง “ตัวอย่าง” ของคุณธรรมเท่านั้น

โสเครตีสจึงเห็นว่า บรรดาผู้รู้เหล่านั้นหาได้มีความรู้ที่แท้จริงไม่ และผู้ที่มีความรู้อย่างแท้จริงในทัศนะของโสเครตีสก็คือผู้ที่รู้ว่า “แบบ” ของสรรพสิ่งทั้งหลายคืออะไร นั่นแหละจึงจะถือว่า เป็นผู้ที่รู้จริง

แนวความคิดของโสเครตีสในเรื่องนี้เองที่ได้ทำลายอิทธิพลของพลาโตซึ่งยึดแบบหมดสิ้น และผู้ที่รับเอาอิทธิพลจากแนวความคิดในเรื่องแบบนี้ไปมากที่สุดก็คือ เพลโต เป็นศิษย์รักของท่านนั่นเอง

ในบทสนทนาของโสเครตีสเรื่อง “ยูโทโฟร” (Euthyphro) ที่เพลโตได้บันทึกเอาไว้อย่างละเอียดนั้น ได้ชี้ให้เห็นปรัชญาของโสเครตีสว่า ความบริสุทธิ์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น มิได้เกิดมาจากการที่เทพเจ้ารัก แต่เทพเจ้ารักสิ่งนั้นก็เพราะสิ่งนั้นมีความบริสุทธิ์ หมายความว่า ความบริสุทธิ์ของสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น เป็นคุณลักษณะ (หรือแบบ) ที่มีอยู่ในตัวของมันเองไม่ว่าเทพเจ้าจะรักหรือเกลียดก็ตาม สิ่งนั้นก็ยังคงมีความบริสุทธิ์อยู่เช่นเดิม และในหนังสือชื่อ The Apology of Socrates ซึ่งเป็นบทแก้คดีในศาลของโสเครตีส ที่เพลโตได้บันทึกนั้น มีแนวความคิดที่ถือว่า มีอิทธิพลมากต่อปรัชญาของเพลโตซึ่งโสเครตีส ได้กล่าวถึงเรื่องของตัวตน (Self) และวิญญาณ (Soul) ไว้ว่า “ข้าพเจ้ามิได้ทำอะไรนอกจากซื่อสัตย์และปรารถนาเชิงเตือนสติท่านทั้งหลายให้เลิกสนใจในเรื่องรูปร่าง หน้าตา ข้าวของเงินทอง หรือวัตถุ แล้วหันมาสนใจเรื่องวิญญาณของท่านเอง โดยพยายามทำวิญญาณของตนให้ดีที่สุด”

วิญญาณในที่นี้ หมายถึง ปัญญาและจิตสำนึกแห่งความรับผิดชอบในหน้าที่ของตนเองโดยตรง ซึ่งโสเครตีสถือว่าเป็นเรื่องของตัวของเรา หรือตัวตนที่แท้จริง

ดังนั้น คำว่าตัวตนจึงมิได้หมายถึงร่างกายของมนุษย์ แต่หมายถึงปัญญาซึ่งสามารถพัฒนาให้ถึงขั้นสูงสุดได้

โสเครตีสได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ใครก็ตามที่ปรารถนาจะเอาใจใส่กับตัวตน จะต้องรู้เสียก่อนว่า ตัวตนคืออะไร เมื่อไม่รู้จึงลุ่มหลงในลาภยศ ชื่อเสียง เงินทอง โดยคิดว่าสิ่งเหล่านี้ คือ “ตัวตน”

โสเครตีสจึงชี้ให้เห็นว่า หากมนุษย์มุ่งแต่แสวงหาเกียรติยศชื่อเสียงและทรัพย์สินเงินทอง ก็ไม่อาจจะกล่าวได้ว่าเขาผู้นั้นรู้จัก “ตัวตน” ดีแล้ว เพราะตัวตนที่แท้จริงก็คือปัญญาสิ่งที่ปัญญาต้องการมิใช่ชื่อเสียง เงินทอง แต่เป็นความรู้

ดังนั้น การเอาใจใส่ต่อตัวตน จึงหมายถึงการแสวงหาความรู้และการใช้เหตุผลในการดำรงชีวิต คนที่มีเหตุผลในการดำรงชีวิต ไม่จำเป็นต้องเป็นนักการเมือง เป็นศาสตราจารย์หรือนักปราชญ์สาขาต่าง ๆ แต่คนทุกอาชีพ ทุกฐานะย่อมมีเหตุผลด้วยกันทุกคน แต่เป็นเหตุผลที่ต้องมีการตรวจสอบอยู่เสมอ มิใช่เป็นเหตุผลที่อยู่ภายใต้นิสัยความรู้สึกหรืออารมณ์ของตนเอง

หลักการข้อนี้อาจสรุปได้ว่า คนที่มีปัญญาย่อมพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ด้วยเหตุผล ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ จึงเรียกได้ว่า เป็นคนเจริญ โสเครตีสยังเชื่อว่า คนที่มีปัญญาสูงย่อมจะละเว้นความชั่วเสมอ แม้ว่ามนุษย์จะต้องอยู่ในสังคม แต่ถ้าคนมีเหตุผลก็ย่อมรู้จักแยกแยะสิ่งไหนดี สิ่งไหนชั่ว

ด้วยเหตุนี้ โสเครตีสจึงยืนยันว่า “ไม่มีใครทำความผิดหรือความชั่วร้ายต่าง ๆ ด้วยความตั้งใจ แต่ที่ทำผิดไปนั้นก็เนื่องจากขาดปัญญาความรู้ และคิดว่าสิ่งที่ตนทำลงไปนั้นดีที่สุดในแล้ว

สรุปวิธีการของโสเครตีสนี้ได้ให้คติทางการศึกษาไว้ 3 ประการ คือ

1. วิชาความรู้ย่อมมีคุณค่าในการชักนำมนุษย์ให้รู้แจ้งเห็นจริงในศีลธรรมและการดำรงชีวิต ฉะนั้น วิชาความรู้จึงเป็นของสากลและเป็นความจริงที่ทุกคนยอมรับ

2. การแสวงหาความรู้และปัญญา ย่อมกระทำได้โดยการสนทนา ซักถาม และไตร่ตรองหาความจริงด้วยตัวเอง

3. การศึกษาย่อมมีความมุ่งหมายที่จะส่งเสริมสติปัญญา ความคิด ใคร่ครวญ มิใช่เพียงเพื่อให้เกิดความรู้เท่านั้น

แม้โสเครตีสมิได้ตั้งใจจะสร้างระบบปรัชญาขึ้นมาใหม่ แต่สิ่งที่นักปรัชญาผู้ยิ่งใหญ่แห่งกรีกผู้นี้ได้ทิ้งไว้ให้แก่โลกนั้นมีคุณค่าอย่างมหาศาล ท่านเป็นผู้เริ่มต้นจุดไฟแห่งความคิดในการแสวงหาความจริงด้วยการเป็นศัตรูกับกิเลสและตัณหา มีชีวิตอยู่อย่างง่ายเพื่อไฝหาคุณธรรมด้วยเหตุผล งานของโสเครตีสจึงได้รับยกย่องและกล่าวอ้างถึงจนตราบนับทุกวันนี้ (จักรสิน พิเศษสาทร, 2521)

8. วิจารณ์ปัญหาเรื่องความรู้ของโสเครตีส

1. คำว่า “รู้” โสเครตีส อาจหมายความว่า ถ้าคนรู้อย่างแจ่มแจ้ง ย่อมไม่ทำความผิดแต่คนส่วนมากเป็นผู้ไม่รู้ แต่สำคัญผิดคิดว่าเป็นผู้รู้ อย่างที่กล่าวไว้ในประวัติของโสเครตีสว่าโสเครตีสเที่ยวไปสนทนากับบุคคลต่าง ๆ ที่ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ฉลาด แต่กลับพบว่าไม่มีใครสักคนที่ฉลาดจริง โสเครตีสรู้ว่าตนเองผิดแผกแตกต่างไปจากคนเหล่านั้น เพราะคนเหล่านั้นไม่มีใครเลยสักคนที่ “รู้” แต่คิดว่าตัวเอง “รู้” แต่โสเครตีสพูดอยู่ตลอดเวลาว่า “สิ่งเดียวที่ข้าพเจ้ารู้ คือว่าข้าพเจ้าไม่รู้อะไรเลย” ดังนั้น คำว่า “รู้” ที่โสเครตีส หมายถึง อาจลึกซึ้งกว่าคำว่า “รู้” ที่คนทั่วไปเข้าใจได้

2. ปัญหาเรื่องความรู้และคุณธรรมของโสเครตีสนี้ อริสโตเติลผู้เป็นสานุศิษย์ของท่านได้กล่าวแก้ไว้ แทนอาจารย์ของท่านว่า โสเครตีสรู้สึกจะพลาดไปในเรื่องนี้คือเหตุผลที่ว่าผู้รู้ย่อมไม่ทำความผิด ดังนี้ เพราะท่านเอาคนอื่นมาเปรียบเทียบกับตัวท่านเอง ซึ่งเป็นผู้มีเหตุผลอยู่พร้อม ท่านไม่เคยทำความผิดใด ๆ ถ้าท่านรู้ว่าสิ่งนั้นผิด ท่านควบคุมตนเองให้อยู่ในเหตุผลและเอาชนะอารมณ์ได้เสมอ ๆ แต่คนทั่วไปหาเป็นเช่นนั้นไม่ มักทำอะไรตามอารมณ์ของตน เช่น มีความโลภ โกรธ และหลง ฯลฯ อารมณ์มักอยู่เหนือเหตุผล คนทั่วไปจึงทำความชั่วหรือความผิด เพราะถูกอารมณ์ชักจูงไปตามปกติอารมณ์กับเหตุผลจะขัดแย้งกันอยู่เสมอในดวงจิตของแต่ละบุคคล

3. ข้อที่ว่าโสเครตีสถือว่า “ความเป็นคนพอประมาณโดยไม่รู้เป็นความไม่พอดียอย่างหนึ่ง ความกล้าหาญโดยไม่รู้เป็นความขลาดอย่างหนึ่ง” นั้นฟังยาก และดูจะทำให้ลายความจริงในตัวเองเสียด้วย เพราะโสเครตีสเกณฑ์ให้คุณธรรมเหล่านี้ไปขึ้นอยู่กับความรู้หรือความเข้าใจผิดหรือถูกของใคร สมมติว่าคนหนึ่งดื่มยาพิษเข้าไปโดยไม่รู้ว่า เป็นยาพิษ ความไม่รู้นี้จะช่วยให้ยาพิษกลับกลายเป็นน้ำหวานได้หรือไม่ มันคงไม่กลับกลายเป็นน้ำหวาน เพราะความไม่รู้ของเขาอย่างแน่นนอน

9. ความดีและความรู้

ความดีเป็นคุณธรรมที่มีประจำตัวของแต่ละบุคคลไม่มากนักน้อย สุดแล้วแต่ว่าใครจะได้สั่งสมกันมาอย่างไร คนที่มีคุณธรรมเรื่องความดีจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้เป็นเครื่องรักษาความดีที่ตนมีอยู่นั้นให้มั่นคงดำรงอยู่ ถ้าปราศจากความรู้เสียแล้ว ความดีของบุคคลนั้นอาจจะหายไป เพราะขาดปัญญาความรู้รอบรู้สิ่งที่ควรและไม่ควร สิ่งมีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ มีความดีอยู่ 2 ชนิด คือ

1. ความดี (บุญ) ที่เราเคยกระทำให้มาตั้งแต่อดีต มีผลส่งให้เราได้รับความสุขกายสบายใจ (บุญนำพาหรือบุญบันดาล)

2. ความดีที่เราสร้างไว้ในชีวิตปัจจุบัน เป็นสิ่งที่เราเข้าใจได้ง่าย และมีผลทำให้เราได้รับความสุขความสำเร็จอย่างเห็นได้ชัด เช่น ความขยันหมั่นเพียรในการศึกษา ตลอดจนจนถึงการแสวงหาทรัพย์สมบัติ ฯลฯ

นอกจากนี้ ความรู้ยังมีความสัมพันธ์กับการกระทำ อาจเปรียบได้กับผู้คุมเครื่องจักรถ้าเครื่องจักรทำงานตามระเบียบ และถ้าไม่น่าเชื่อถือเพลิงมีเพียงพอ ก็จะก่อให้เกิดผลที่เราต้องการขึ้น โดยการอธิบายเปรียบเทียบเช่นนี้ ความรู้จึงเป็นเครื่องมือนำไปสู่การกระทำที่เหมาะสม คือ การก่อให้เกิดลักษณะที่มีแนวโน้มไปสู่ความคิดที่แท้จริงอันเกิดจากนิสัยการควบคุมตนเองที่เคยมีมาแต่เก่าก่อน

การทำความดี บางครั้งต้องอาศัยตนเองและบุคคลอื่น นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่เราจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องการทำความดี

วิทยาศาสตร์สาขาต่างๆ เมื่อได้ก่อตัวขึ้นแล้ว ย่อมมีประโยชน์เกื้อกูลแก่จริยศาสตร์อย่างมาก เพราะวิทยาศาสตร์สามารถสร้างประโยชน์ให้แก่ผู้มีความรักในวิชา

ตัวอย่างเช่น วิชาเคมีมีประโยชน์ในการปรุงยารักษาโรคและการผ่าตัด ยารักษาโรคและการผ่าตัดเหล่านี้มีประโยชน์ต่อสุขภาพมาก ซึ่งจัดว่าเป็นความดีอย่างเห็นได้ชัด

นอกจากนี้ ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เราอาจนำมาใช้อย่างผิด ๆ ก็ได้ แต่ผลดีของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ดูเหมือนจะมีน้ำหนักมากกว่าผลชั่วของความรู้ทางวิทยาศาสตร์

อย่างไรก็ตาม ความรู้ทุกชนิดเป็นสิ่งที่ดี การแสวงหาความรู้และการได้รับความรู้ให้ความพึงพอใจที่แน่นอนและมั่นคงแก่เรา

ส่วนความรู้ทางศิลปะ รวมทั้งความรู้ทางปรัชญาจิตวิทยา ศาสนา และวิทยาศาสตร์ ก็ให้ความพึงพอใจที่แท้และแน่นอนแก่เราเหมือนกัน

3. ทฤษฎีความรู้ของเพลโต (Plato)

1. ความรู้ของเพลโต

ก่อนที่จะเราได้ศึกษาทฤษฎีความรู้ของเพลโต้นั้นควรจะได้ทราบชีวประวัติของเขาโดยสังเขป เพลโตเกิดเมื่อประมาณ 428 - 427 ก่อน ค.ศ. ที่กรุงเอเธนส์ ประเทศกรีก เป็นบุตรผู้มีทรัพย์ มีตระกูลสูง ครอบครัวของเพลโตมีชื่อเสียงมากทั้งทางการเมืองและสังคม บิดามารดาเป็นลูกผู้ดีเก่าแก่ของกรีก บิดาชื่อ Ariston เป็นเพื่อนสนิทของโสเครตีส ส่วนมารดาชื่อว่า Peritione ระหว่างที่เพลโตเกิดมานั้น สงครามกลางเมืองระหว่างพวกสปาร์ตากับนครรัฐเอเธนส์เพิ่มจะยุติ ความหายนะอย่างกรายเข้ามาสู่เอเธนส์เนื่องจากเป็นฝ่ายแพ้สงครามพวกชนชั้นสูงกลับมีอำนาจ จึงทำการกดขี่ข่มเหงประชาราษฎร์อย่างทารุณ

รัฐธรรมนูญและประชาธิปไตยของกรีกสิ้นความหมาย ความเดือดร้อนจึงแผ่ไปทั่วทุกหย่อมหญ้า เหตุการณ์ในช่วงนี้มีส่วนสำคัญต่อชีวิตของเพลโตอย่างมาก โดยทำให้ท่านเกลียดชังวิถีทางการเมือง และไม่พึงปรารถนาที่จะเจริญรอยตามบรรพบุรุษ

แม้ว่าความยุ่งเหยิงทางการเมืองจะเกิดขึ้นค่อนข้างรุนแรงเช่นนั้น บิดาของท่านก็ยังเอาใจใส่ให้เล่าเรียนอย่างดีที่สุดเท่าที่ลูกผู้ดีจะพึงได้รับ วิชาที่เพลโตได้เล่าเรียนขั้นต้น คือบทกวี ดนตรี วาดศิลป์ จิตวิทยา และปรัชญา โดยเฉพาะวิชาปรัชญานั้นอาจารย์ผู้สอนเป็นศิษย์ของเฮราคลิตุส (Heraclitus) นักปรัชญารุ่นก่อนโสเครตีส พื้นฐานความรู้ด้านปรัชญาของเพลโตจึงได้รับการถ่ายทอดจากท่านผู้นี้

เพลโต (Plato) เป็นศิษย์เอกของโสเครตีส และเป็นอาจารย์ของอาริสโตเติล เป็นนักปรัชญาจิตวิทยา คนสำคัญของโลก และเป็นนักการศึกษาคนแรกของยุโรป ท่านเป็นนักปรัชญาจิตวิทยา คนแรกที่ได้สร้างระบบปรัชญาจิตวิทยาให้สมบูรณ์ ซึ่งก่อนหน้านั้นยังไม่มีใครคิดในเรื่องนี้มาก่อนปรัชญาจิตวิทยาส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะของความคิด ข้อเสนอ โดยถือเอาอัตตาหรือทัศนคติของตนเป็นหลัก ท่านเป็นผู้รวบรวมปรัชญากรีกจิตวิทยาทั้งหมด ส่วนที่ดีที่สุดของความรู้ปรัชญาไพแทกกอเรียน อิลเลีย เฮราคลิตุส สอเครตีส ปรากฏออกมาในระบบปรัชญาจิตวิทยาของเพลโต แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าเพลโตเป็นผู้หยิบฉวยเอาความคิดดี ๆ ของนักปรัชญาจิตวิทยารุ่นก่อนมาตั้งเป็นปรัชญาจิตวิทยาของตนเอง หากแต่ท่านได้นำมาเป็นเชื้อสำหรับเพิ่มพลังความคิดให้เติบโตขึ้นเท่านั้น เพื่อใช้เป็นรากฐานรองรับปรัชญาจิตวิทยาที่ท่านสร้างขึ้นมาจากฝีมือของท่านเอง

ความคิดเก่า ๆ ทั้งหมด จึงก่อรูปขึ้นอีกครั้ง ด้วยหลักการที่ริเริ่มขึ้นใหม่ ครั้นเพลโตโตเป็นหนุ่มขึ้น ได้รู้จักกับโสเครตีสผู้ซึ่งมีอายุแก่กว่าท่านประมาณ 40 ปี เมื่อคบหากันนาน ๆ เข้าก็เกิดศรัทธาเลื่อมใสในตัวโสเครตีสมาก จึงได้มอบตัวเป็นศิษย์ของโสเครตีสเป็นเวลาร่วม 20 ปีเศษ เพลโตจึงได้รับอิทธิพลทางด้านความคิดจากโสเครตีสแทบทุกอย่าง ระยะนั้นบ้านเมืองกำลังตกอยู่ภายใต้สภาพเลวร้าย ศีลธรรมเสื่อมทราม ผู้คนเห็นแก่ตัวกันมากขึ้น เพลโตจึงเห็นว่าแนวทางของโสเครตีสเท่านั้นที่จะช่วยแก้ปัญหาสังคมของเอเธนส์ได้นั่นคือการสอนให้คนมีคุณธรรม คือ ความรู้ หรือความรู้คือคุณธรรม

2. ความรู้ที่เป็นจริง

ทฤษฎีแบบมีรากฐานมาจากความรู้ (ปริชา ช้างขวัญยืน, 2514) ความรู้คืออะไร? ความจริงคืออะไร? เพลโตเปิดอภิปรายขึ้นโดยบอกเราในเชิงปฏิเสธว่า ความรู้และความจริงไม่ใช่อะไรอื่น จุดประสงค์ของเขาในแง่หนึ่งคือการปฏิเสธทฤษฎีผิด ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่จะต้องกำจัดออกไปเพื่อแผ้วถางทางเตรียมรับการอธิบายที่ถูกต้อง ทฤษฎีแรกที่เขาโจมตีก็คือ ทฤษฎีที่ว่าความรู้คือผัสสะ เนื้อหาสำคัญในการปฏิเสธทฤษฎีนี้อยู่ในเรื่องเทอเตตัส ข้อโต้แย้งของท่านพอสรุปได้ดังนี้

1. การที่ถือว่า ความรู้คือผัสสะ ดังเช่นทัศนะของโปรแทกกอรัสและพวกโซฟิสต์นั้นเราก็เห็นแล้วว่าให้ผลอย่างไร สิ่งที่คุณคิดเห็นว่าเป็นจริง ก็ถือว่าเป็นจริงสำหรับบุคคลนั้น แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อนำความคิดนี้ไปใช้ตัดสินเหตุการณ์ในอนาคตก็ปรากฏว่ามีข้อผิดพลาดเกิดขึ้น ดังในกรณีต่อไปนี้เป็นตัวอย่าง เช่น นาย ก. เห็นว่าเขาจะได้เป็นหัวหน้าผู้พิพากษาในปีหน้า แต่แทนที่จะเป็นเช่นนั้น นาย ก. กลับต้องไปอยู่ในคุก สิ่งที่คุณคิดเห็นว่าจะจะเป็นไปในอนาคตมักจะไม่เป็นจริงตามนั้น

2. ผัสสะก่อให้เกิดความรู้สึที่ขัดแย้งกัน วัตถุอันเดียวกันดูใหญ่เมื่ออยู่ใกล้ แต่ดูเล็กเมื่อย้ายที่ไปอยู่ไกล เมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งหนึ่งวัตถุนั้นเบา แต่เมื่อเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งวัตถุนั้นกลับหนัก เมื่ออยู่ในเป็น อย่างหนึ่งจะมีสีขาว และเมื่ออยู่ในที่มืดไม่มีสีอะไรเลย เมื่อมองจากมุม ๆ หนึ่งกระดาดแผ่นนี้เป็นรูปสี่เหลี่ยม จตุรัส มองจากอีกมุมหนึ่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ในจำนวนความรู้สึที่ทั้งหลายเหล่านี้ ความรู้สึไหนที่เป็นจริง การที่เราจะบอกได้ว่าอะไรเป็นจริง เราต้องสามารถเลือกเอาในระหว่างความรู้สึที่ต่าง ๆ กันเหล่านี้ว่า ชอบสิ่งหนึ่งมากกว่าอีกสิ่งหนึ่ง ต้องสามารถแยกข้อแตกต่างในอันที่จะยอมรับสิ่งนี้ และปฏิเสธสิ่งนั้น แต่ถ้า ความรู้คือผัสสะ เราก็ไม่มีสิทธิที่จะชอบผัสสะอันหนึ่งมากกว่าอีกอันหนึ่ง เพราะผัสสะทุกผัสสะย่อมต้องจริง เท่านั้น

3. ลัทธินี้ทำให้การสอน การโต้แย้ง การเห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ใช้ไม่ได้ เพราะผัสสะทั้งหมดเป็นจริง เท่ากัน ผัสสะของเด็กย่อมถูกต้องเท่า ๆ กับผัสสะของครูของเขา ดังนั้น ครูของเขาก็ไม่สามารถสอนอะไรเขา ได้ ในแง่การอภิปรายและการพิสูจน์การที่คนสองคนถกเถียงกันเกี่ยวกับเรื่อง ๆ หนึ่ง ก็ย่อมแสดงให้เห็นว่าเขาทั้งสองเชื่อว่าความจริงมีอยู่หลายอย่าง การที่เขาขัดแย้งกันนั้นจะบอกว่าความเห็นของเขาถูกต้องทั้งคู่ย่อม ไม่ได้ เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นย่อมไม่มีอะไรต้องเถียงกัน ดังนั้น ถ้าคิดอย่างโปรแทกกอรัสมีความเชื่อว่า คนเป็น เครื่องวัดสิ่งทั้งปวงแล้ว การพิสูจน์และการปฏิเสธทั้งหลายย่อมไร้ผล

4. ถ้าผัสสะคือความจริง และคนเป็นเครื่องวัดสิ่งทั้งปวง เพราะเป็นสิ่งที่สัมผัสแล้วเพราะเหตุที่สัตว์ก็มีผัสสะเช่นเดียวกับคน สัตว์ชั้นต่ำที่สุดก็ต้องเป็นเครื่องวัดสิ่งทั้งปวงเช่นเดียวกับคน

5. ทฤษฎีของโปรแทกกอรัสขัดแย้งตัวเอง เพราะโปรแทกกอรัสยอมรับว่า สิ่งที่ข้าพเจ้าเห็นว่าจริง ย่อมเป็นจริงสำหรับข้าพเจ้า ดังนั้น ถ้าข้าพเจ้าเห็นว่าความจริงนั้นผิด ข้าพเจ้าก็ต้องว่าผิด

6. ความคิดดังกล่าวนี้ทำลายความเป็นปรนัยภาพของความจริง ทำให้ความแตกต่างระหว่างจริงกับเท็จไร้ความหมาย สิ่งเดียวกันเป็นทั้งจริงและเท็จในเวลาเดียวกัน คือจริงสำหรับท่านและเท็จสำหรับข้าพเจ้า ดังนั้น การที่เราจะกล่าวว่าข้อความหนึ่งเป็นจริงและเท็จก็ย่อมไม่แตกต่างกัน ข้อความทั้งสองมีความหมาย อย่างเดียวกัน คือ ไม่มีความหมายแต่อย่างใด การพูดว่าสิ่งที่ข้าพเจ้ามีผัสสะย่อมเป็นจริงสำหรับข้าพเจ้านั้น เป็นเพียงการใช้ชื่อผัสสะเสียใหม่ ไม่ได้เพิ่มคุณค่าอะไรเลย

7. ผัสสะทั้งปวงมีองค์ประกอบที่ไม่ได้เกิดจากผัสสะ สมมติว่าข้าพเจ้ากล่าวว่า “กระดาดแผ่นนี้ขาว” เราอาจคิดว่า นี่เป็นการตัดสินอย่างบริสุทธิ์ของผัสสะ ไม่มีอะไรอื่นนอกจากแสดงสิ่งที่ข้าพเจ้ารับรู้ด้วยผัสสะ แต่เมื่อพิจารณาก็เห็นว่าไม่ถูกต้อง ก่อนอื่นสิ่งที่ข้าพเจ้าต้องคิดคือกระดาดแผ่นนี้ ทำไมข้าพเจ้าจึงเรียกว่า กระดาด การที่ข้าพเจ้าเรียกเช่นนั้นก็หมายความว่า ข้าพเจ้าได้จัดแบ่งชนิดและเปรียบเทียบกับกระดาดแผ่น

อื่นอยู่ในใจแล้วตกลงใจว่าเป็นของชนิดเดียวกัน ดังนั้น ความคิดของข้าพเจ้าจึงเกี่ยวกับการเปรียบเทียบและการแบ่งชนิด วัตถุก็คือส่วนผสมของความรู้สึกของความขาว ความเป็นสีเหลือง ฯลฯ

ความรู้ที่ข้าพเจ้าสามารถจำได้ว่า กระดาษนั้นเป็นกระดาษแผ่นหนึ่งก็ด้วยการเปรียบเทียบความรู้สึกต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้ามีอยู่ในขณะนี้ กับความรู้สึกซึ่งได้รับจากวัตถุอื่น ๆ ซึ่งเราเป็นชนิดเดียวกันในอดีต และเห็นว่าเหมือนกัน ข้าพเจ้าไม่เพียงแต่ต้องรับรู้ความเหมือนกันของความรู้สึก แต่ต้องรับรู้ความแตกต่างจากความรู้สึกอื่น ๆ ด้วย ข้าพเจ้าต้องไม่เอาความรู้สึกที่ข้าพเจ้าได้รับจากกระดาษไปสับสนปนเปกับความรู้สึกที่ข้าพเจ้าได้รับจากไม้แผ่นหนึ่ง ข้าพเจ้าต้องรู้ทั้งความเหมือนกันและความแตกต่างกันของความรู้สึก ก่อนที่จะกล่าวว่า “กระดาษแผ่นนี้” และก็เป็นไปในทำนองนี้อีก

เมื่อข้าพเจ้ากล่าวต่อไปว่า “มีสีขาว” ซึ่งก็เป็นเพียงการจัดว่ากระดาษเป็นชนิดเดียวกับวัตถุสีขาวอื่น ๆ และแยกความแตกต่างออกจากวัตถุที่มีสีอื่น ๆ แต่ลำพังผัสสะเท่านั้นย่อมไม่อาจเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างได้ ความรู้สึกแต่ละครั้งเป็นจุด ๆ เดียวโดด ๆ ไม่อาจเปรียบเทียบตัวเองกับความรู้สึกอื่น ๆ ได้ด้วยตนเอง

ปฏิบัติการอันนี้ ต้องเกิดจากจิตของข้าพเจ้าซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางคอยประสานงานรับรู้แต่ละครั้ง ๆ มารวมเข้าด้วยกัน แล้วเปรียบเทียบว่าเหมือนกันหรือต่างกัน ซึ่งเราจะเห็นได้ชัดเป็นพิเศษในกรณีที่เราเปรียบเทียบความรู้สึกจากผัสสะหนึ่งกับอีกผัสสะหนึ่ง เมื่อลูบคลำลูกบอลด้วยนิ้ว ข้าพเจ้ารู้สึกว่า กลมเมื่อมองด้วยตาข้าพเจ้าเห็นว่าลูกบอลนั้นกลม การคลำเป็นความรู้ที่แตกต่างกับการดูอย่างมากทีเดียว ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงใช้คำ ๆ เดียวกันว่า “กลม” เพื่ออธิบายผัสสะทั้งสองอย่าง นี่แสดงว่าข้าพเจ้าได้เปรียบเทียบความรู้สึกทั้งสองอย่างว่าเหมือนกัน ซึ่งย่อมอาศัยเพียงผัสสะไม่ได้ เพราะตาของข้าพเจ้าไม่อาจใช้คลำ และนิ้วของข้าพเจ้าไม่อาจใช้ดูได้ ต้องเป็นจิตที่อยู่เหนือผัสสะเป็นผู้เปรียบเทียบว่าเหมือนกัน ดังนั้น ความคิดในเรื่องความเหมือนและความแตกต่างไม่ได้เกิดขึ้นกับข้าพเจ้าโดยทางผัสสะ ปัญหาต่างหากที่ทำให้สิ่งทั้งหลายมีความเหมือนกันและความแตกต่างกันและสิ่งทั้งหลายก็มีความสัมพันธ์กับความรู้ทั้งหมด แม้แต่กับความรู้ธรรมดาที่สุดเช่น ข้อความที่ว่า “สิ่งนี้มี สีขาว” ดังนั้น ความรู้จึงมิได้เป็นเพียงผัสสะอย่างที่ปรารถนากอรัสคิด ถ้าความรู้ไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับผัสสะแล้ว ก็ต้องไม่ใช่สิ่งเดียวกับความเห็นด้วย เพลโตพยายามปฏิเสธทฤษฎีชนิด ๆ ที่ว่า “ความรู้คือความเห็น”

จะเห็นได้ชัดว่า ความเห็นที่ผิดไม่ใช่ความรู้ และแม้กระทั่งความเห็นที่ถูกก็ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นความรู้ ถ้าเป็นแต่เพียงความเห็นที่ถูกต้องเท่านั้น การมีความรู้นั้นเราต้องไม่เพียงรู้ว่าสิ่งหนึ่งเป็นเช่นนั้น แต่ต้องรู้ด้วยว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ต้องรู้ด้วยปัญญา ความรู้ต้องเป็นความเข้าใจที่เต็มเปี่ยมและสมบูรณ์ เป็นความเข้าใจที่มีเหตุผล ไม่ใช่เป็นเพียงความเชื่อตามความรู้สึก ต้องมาจากปัญญา ไม่ใช่ความเชื่อ ความเห็นที่ถูก อาจได้มาจากต้นเหตุการชักนำและการอ้างเหตุผลอย่างผิด ๆ ตามศิลปะของนักพูดและวาทศิลป์ ความรู้เกิดขึ้นได้โดยปัญญาเท่านั้น

3. ศิลปะจอมปลอมของวาทศิลป์

ดังนั้น ความเห็นที่ถูกจึงไม่คงที่ ไม่แน่นอน แต่ความรู้ที่แท้จริงไม่อาจทำให้คลอนแคลนได้เช่นนั้น คนที่รู้และเข้าใจอย่างแท้จริงย่อมไม่ถูกชักจูงด้วยเสน่ห์ของคำพูดให้เพิกถอนความรู้ของเขาได้ กล่าวคือความเห็นอาจจริงหรือไม่จริงก็ได้ แต่ความรู้ต้องเป็นจริงเสมอ

เมื่อได้ปฏิเสธทฤษฎีชนิด ๆ เหล่านี้แล้ว เราก็สามารถผ่านไปสู่ทฤษฎีความรู้ในด้านที่เป็นการสร้างสรรค์ได้ ถ้าความรู้ไม่ใช่ทั้งผัสสะและความเห็นแล้ว อะไรคือความรู้ หรือความรู้เกิดจากอะไร

เพลโตได้นำเอาคำสอนของโสเครตีสมาทั้งหมดโดยไม่เปลี่ยนแปลง ความรู้ทั้งปวงเป็นความรู้ที่ได้มาจากแบบ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วในทฤษฎีความรู้ของโสเครตีส ความคิดเช่นนี้สามารถกำจัดความเห็นแบบโซ

พิสดารที่ถือว่าความรู้กับผัสสะเป็นสิ่งเดียวกัน แบบซึ่งเป็นสิ่งเดียวกับคำจำกัดความเป็นสิ่งที่กำหนดแน่และเที่ยงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามความรู้สึกอย่างอัตนัยของปัจเจกบุคคล

แบบให้ความจริงแบบปรนัยแก่เรา และยังเข้ากันได้กับทัศนะเรื่องความเห็นของเพลโตอีกด้วย ความรู้ไม่ใช่ความคิดเห็นซึ่งมาจากความรู้สึกหรือผัสสะหรือความรู้มีรากฐานมาจากปัญญา การกล่าวเช่นนี้ก็เหมือนกันกับกล่าวว่าความรู้มาจากแบบ เพราะปัญญานั้นเป็นหน้าที่ตามธรรมชาติของแบบ การกล่าวเช่นนี้ก็เหมือนกันกับกล่าวว่าความรู้มาจากแบบ เพราะปัญญานั้นเป็นหน้าที่ตามธรรมชาติของแบบ แม้ในการตอบคำถามที่ว่า “ความรู้คืออะไร” นั้น เพลโตจะเห็นคล้อยตามคำสอนของโสเครตีสอย่างไม่มีข้อสงสัยก็ตาม แต่ในด้านเมตาฟิสิกส์ก็สร้างคำสอนขึ้นใหม่ และไม่เหมือนโสเครตีสเลย เขาเปลี่ยนทฤษฎีความรู้ของโสเครตีสไปสู่ทฤษฎีเกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งแท้จริงซึ่งเป็นเนื้อหาของปรมาตม์

4. ทฤษฎีแบบ

เรื่องทฤษฎีแบบนี้ โสเครตีสถือว่า แบบเป็นเพียงกฎของความคิด คำจำกัดความเป็นเสมือนช่องทางที่ทำให้ความคิดดำเนินไปตรงทาง เราเปรียบเทียบการกระทำใด ๆ กับคำจำกัดความของคุณธรรมเพื่อจะบอกได้ว่าเป็นคุณธรรมหรือไม่ แต่เพลโตได้เปลี่ยนสิ่งซึ่งโสเครตีสคิดว่าเป็นเพียงความคิดให้มาเป็นเนื้อหาทางเมตาฟิสิกส์ คืออภิปรายปัญญานั้นเอง

ทฤษฎีเรื่องจิตของเขาเป็นเรื่องเกี่ยวกับแบบที่เป็นปรนัย กล่าวคือแบบมิใช่เป็นเพียงความคิดอย่างหนึ่งในจิต แต่เป็นสิ่งที่ซึ่งเป็นอิสระอยู่ต่างหากจากจิตนี้ คือสาระของปรัชญาจิตวิทยาเพลโต

ทำไมเพลโตจึงเชื่อเช่นนั้น เหตุที่เพลโตมีความเชื่อดังกล่าวก็เพราะเขาถือว่าความรู้คือความรู้เกี่ยวกับแบบและถ้าแบบเป็นความรู้ที่แท้จริง ก็เป็นจริงได้ในแง่ที่ว่า มันสอดคล้องกันกับความจริงที่เป็นปรนัยอีกอันหนึ่ง

ดังนั้น ความคิดทั่วไปหรือแบบที่อยู่ภายนอกจิตใจจึงต้องเป็นสิ่งที่มียุ่จริง ในแง่นี้ก็เป็นการขัดแย้งอยู่ในตัวที่จะสมมติว่าแบบเป็นความรู้ที่แท้จริง แต่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งอื่นใดที่มีนอกตัวเรา ถ้าความรู้ที่ได้จากแบบเป็นจริง ผัสสะที่อาศัยอายตนะภายนอกก็ต้องผิด ผัสสะเป็นที่ทำให้เรารู้สึกว่าข้างมียุ่มากมาย ปัญญาของเราให้แบบเกี่ยวกับข้างโดยทั่วไป ถ้าสิ่งที่ได้จากปัญญาเป็นความจริง สิ่งที่ได้จากผัสสะก็ต้องผิด และถ้าหมายความว่า วัตถุที่เรารับรู้ด้วยผัสสะไม่มีความเป็นจริงอย่างแท้จริง สิ่งที่เป็นจริงก็คือแบบแต่อย่างเดียว สิ่งที่ไม่เป็นจริงก็คือวัตถุแต่ละอย่างที่เรารับรู้ด้วยผัสสะ สิ่งที่เป็นข้างตัวนี้ ข้างตัวนั้น ไม่มีภาวะที่แท้จริงส่วนที่เป็นจริงคือ แบบเกี่ยวกับข้างต่างๆ ไปเท่านั้น

เราลองพิจารณาทฤษฎีแบบนี้อีกในแง่หนึ่ง คือ เรื่องความงาม ความงามคืออะไร ? บางคนอาจตอบว่า ดอกกุหลาบ บางคนตอบว่า พระจันทร์ซึ่งส่องแสงในวันเพ็ญหรืออาจตอบว่า ใบหน้าของผู้หญิง ทิวทัศน์ ป่าไม้ ฯลฯ ความงามเหล่านี้จึงขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของบุคคล บางทีอาจพูดว่าไม่มีสิ่งที่เรียกว่าความงาม มีแต่สิ่งที่สวยงาม การที่เราใช้คำ ๆ เดียวเป็นเพียงวิธีพูดเท่านั้น ความจริงแล้วความงามมีอยู่มากมาย และต่างก็อยู่ในวัตถุที่สวยงาม แนวความคิดเกี่ยวกับความงามดังได้กล่าวมาแล้วนั้น อาจนำมาใช้กับความยุติธรรม ความดี ความขาว หรือความหนักได้ในทำนองเดียวกัน การกระทำที่ยุติธรรมมีมากมาย แต่ความยุติธรรมต้องมีเพียงหนึ่ง เพราะเราใช้คำ ๆ เดียวสำหรับเรียก ความยุติธรรมนี้ต้องเป็นสิ่งที่เป็นจริงต่างหากจากการกระทำที่ยุติธรรมทั้งหมดความคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมของเราเป็นเพียงการลอกแบบมา ในทำนองเดียวกัน วัตถุสีขาวก็มีหลายอัน แต่มีความขาวเพียงหนึ่ง ความงาม ความยุติธรรม ความดี ความขาว ข้าง โดยทั่วไปต่างก็เป็นแบบทั้งสิ้นความคิดเกี่ยวกับความงามเกิดขึ้นจากการรวมเอาสิ่งที่สวยงามทั้งหมดมีร่วมกันและแยกสิ่งที่แตกต่างกันออกไปจึงหมายถึงแบบ

ดังนั้น ทฤษฎีของเพลโตก็คือ แบบเป็นความจริง แบบปรนัย เขาให้ศัพท์แบบที่เป็นปรนัยเหล่านี้ว่า แบบ (Idea) นี้ คือคำตอบปัญหาสำคัญทางปรัชญาจิตวิทยาของเพลโต คือปัญหาที่ว่าท่ามกลางปรากฏการณ์ และความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย ทฤษฎีมีอะไรที่เป็นสิ่งแท้จริงสูงสุดไม่ขึ้นกับใคร และทุกสิ่งอธิบายได้ด้วย สิ่งนี้ สำหรับเพลโตสิ่งนี้คือ แบบ

เรามาลองพิจารณาดูกันต่อไปอีกว่า ลักษณะของแบบเป็นอย่างไร ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. แบบเป็นสาร (Substance) คำว่า สาร เป็นศัพท์วิชาการทางปรัชญา ซึ่งเอามาจากความหมายทั่วไป ตามปกติเราใช้คำว่า สาร กับสิ่งที่เป็วัตถุ เช่น เหล็ก ทองเหลืองไม้ หรือน้ำ สารเหล่านี้มีคุณสมบัติ เช่น ความแข็งและความเป็เงา เป็นคุณสมบัติของสารเหล็กคุณสมบัติไม่อาจมีอยู่ต่างหากจากสารได้ ไม่อาจคงอยู่ โดยตนเอง แต่ต้องพึ่งสาร ความเป็เงาไม่อาจมีอยู่โดยลำพังตัวเอง แต่ต้องอยู่ในสิ่งที่เป็เงา แม้คุณสมบัติจะไม่เป็อิสระจากสารแต่สารก็เป็อิสระจากคุณสมบัติ คุณสมบัติจึงเป็จริง เพราะมีสาร แต่สารเป็จริงโดยตัวของมันเอง การใช้คำนี้ทางปรัชญา เป็เพียงการนำความคิดนี้มาใช้โดยตรงตัวเท่านั้น

สำหรับนักปรัชญาจิตวิทยานั้น สาร หมายถึง สิ่งที่มีภาวะอยู่โดยตัวเองไม่ได้ เป็จริงเพราะสิ่งอื่นแต่เป็ต้นกำเนิดความจริงของตัวเอง เป็ต้นเหตุของตัวเอง และกำหนดตัวเองเป็พื้นฐานของสิ่งอื่น และไม่มีสิ่งใดเป็พื้นฐานของมัน นอกจากตัวมันเอง เช่น ถ้าเราเชื่อความคิดแบบคริสเตียนทั่วๆ ไปว่า พระเจ้าสร้างโลก แต่พระองค์เองนั้นเป็ภาวะสูงสุด ไม่มีใครสร้างขึ้นเนื่องจากโลกมีอยู่ได้เพราะพระเจ้า แต่พระเจ้ามีอยู่ได้ด้วยพระองค์เอง พระเจ้าจึงเป็สารส่วนโลกไม่ใช่สาร

โดยนัยนี้ ศาสนาใช้คำนี้อย่างถูกต้องที่กล่าวว่า พระเจ้าเป็ “ร่างสามร่าง แต่เป็สารเดียว” แต่ตามทัศนะของจิตนิยม จิตเป็สิ่งที่อยู่โดยตัวเอง สารมีอยู่ได้เพราะจิต ในกรณีนี้สารก็ไม่ใช่สาร จิตต่างหากที่เป็สาร โดยความหมายทางวิชาการนี้ แบบจึงเป็สาร เป็สิ่งที่แท้จริงสูงสุด และไม่ขึ้นกับใคร ความมีภาวะทั้งหมดของแบบอยู่ในตัวเอง ไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใด แต่ทุกสิ่งขึ้นอยู่กับแบบ แบบเป็หลักการเบื้องต้นของจักรวาล

2. แบบเป็สากลภาพ ไม่ใช่วัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง แบบเกี่ยวกับข้างไม่ได้หมายถึงข้างตัวนี้ ข้างตัวนั้นหากเป็แบบทั่วไปของข้างทั้งหมด แบบของสิ่งอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ ในสมัยใหม่จึงมักเรียกแบบว่า สากลภาพ

3. แบบไม่ใช่สิ่งของแต่เป็ความคิด สิ่งที่เป็นข้างโดยทั่วๆ ไปไม่ได้มีอยู่จริง ๆ ในโลกถ้ามีเราควรพบได้ในที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งก็จะกลายเป็นสิ่งเฉพาะ แทนที่จะเป็สิ่งสากล แต่ในกรณีที่ว่าแบบเป็ความคิดนั้นมีข้อที่เข้าใจผิดอยู่สองข้อคือ ข้อที่ 1 การคิดว่าแบบเป็ความคิดของบุคคล เช่น ความคิดของท่านหรือของข้าพเจ้า ข้อที่ 2 การคิดว่าแบบเป็ความคิดในจิตของพระเจ้า ทัศนะทั้งสองนี้เป็ทัศนะที่ผิดการคิดว่าความคิดของเราเป็ต้นกำเนิดของจักรวาล ความคิดของเราแท้ที่จริงแล้วเป็การลอกแบบของแบบ แต่ถ้านำความคิดของเราไปปนกับแบบแล้ว สำหรับเพลโตถือเป็เรื่องน่าขำขันเท่ากับนำความคิดของเราเกี่ยวกับภูเขาไปปนกับตัวภูเขาเอง

อีกอย่างหนึ่ง แบบไม่ใช่ความคิดของพระเจ้า ที่จริงแล้วบางครั้งเรียกแบบว่าเป็ “จิตทิพย์” แต่นี้ก็เป็การเปรียบเทียบให้เห็นภาพพจน์ เราอาจพูดถึงแบบโดยรวมทั้งหมดว่าเป็ “จิตทิพย์” แต่ไม่ได้หมายถึงสิ่งใดโดยเฉพาะ เป็เพียงสำนวนแบบกวีพจน์เท่านั้น ข้อผิดพลาดทั้งสองเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่าเป็การยากที่เราจะเข้าใจว่าความคิดมีอยู่ได้โดยโดยไม่มีผู้คิด แต่อย่างไรก็ตาม เพลโตก็หมายถึงความคิดแบบปรนัย ไม่ใช่ความคิดแบบอัตนัย คือมีอยู่ในจิตโดยเฉพาะ หากแต่เป็ความคิดซึ่งเป็โดยตัวเอง เป็อิสระจากจิตทั้งหลาย

4. แบบแต่ละแบบเป็หนึ่ง คือ เป็หนึ่งท่ามกลางความหลากหลาย แบบของมนุษย์เป็หนึ่ง แม้ว่าจะมีมนุษย์อยู่มากมายก็ตาม ไม่อาจมีแบบเกินหนึ่งสำหรับวัตถุแต่ละชนิด ถ้าแบบเกี่ยวกับความยุติธรรมมี

หลายแบบ เราก็ต้องแสวงหาสิ่งที่คุณธรรมมีอยู่ร่วมกัน และสิ่งที่มีอยู่ร่วมกันนี้จะเป็นแบบของคุณธรรมซึ่งมีเพียงแบบเดียว

5. แบบไม่เปลี่ยนแปลงและไม่อาจสลายไปได้ แบบเป็นสิ่งที่เดียวกับคำจำกัดความและลักษณะของคำจำกัดความก็คือมันควรจะเป็นเช่นนั้นอยู่เสมอ จุดประสงค์ของคำจำกัดความก็เพื่อนำปัจเจกวัตถุมาเปรียบเทียบ เพื่อให้เห็นว่าเข้ากันได้หรือไม่ แต่ถ้าคำจำกัดความของสามเหลี่ยมแตกต่างกันไปทุกวัน ๆ ก็ไม่มีประโยชน์อะไร ดังนั้น คำจำกัดความจึงต้องเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ที่สุด และคำจำกัดความก็เป็นเพียงการแสดงธรรมชาติของแบบออกมาเป็นคำพูด ดังนั้น แบบจึงไม่เปลี่ยนแปลง สิ่งสวยงามหลายสิ่งเกิดขึ้นและสลายไปได้ แต่ความงามครั้งแล้วครั้งเล่าของความนิรันดร์ คำจำกัดความของมนุษย์ก็ยังคงเดิมอยู่เสมอ แม้ว่ามนุษย์จะถูกทำลายไปหมด แบบของมนุษย์เป็นนิรันดร์ ไม่แปดเปื้อนความเกิด ความแก่ ความเสื่อมโทรม และความตายของมนุษย์แต่ละคน

6. แบบเป็นสารัตถะของสรรพสิ่ง คำจำกัดความเป็นเครื่องแสดงว่า อะไรเป็นสารัตถะของสิ่ง ๆ หนึ่ง ถ้าเราใช้คำจำกัดความของมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ที่มีเหตุผลก็หมายความว่า เหตุผลเป็นสารัตถะของมนุษย์

7. แบบแต่ละแบบเป็นสิ่งที่สมบูรณ์สูงสุดตามชนิดของแบบนั้น ๆ ความสมบูรณ์ของแบบเป็นสิ่งที่เดียวกันกับความเป็นจริงของมัน มนุษย์ที่สมบูรณ์ คือมนุษย์ชนิดที่เป็นสากลนั่นคือ เป็นแบบของมนุษย์ ปัจเจกบุคคลย่อมผิดแผกไปจากแบบสมบูรณ์นี้ไม่มากนักน้อย เมื่อมนุษย์ขาดความสมบูรณ์เขาก็ไม่ใช่สิ่งสมบูรณ์และเป็นจริง

8. แบบไม่ขึ้นกับเวลาและพื้นที่ ที่ว่าไม่ขึ้นกับพื้นที่นั้น เห็นได้ชัดถ้าอยู่ในพื้นที่ที่ต้องอยู่ในที่ใดโดยเฉพาะ และเราควรพบได้ที่ไหนสักแห่งหนึ่ง อาจพบได้โดยอาศัยกล้องจุลทรรศน์หรือโทรทัศน์ นี่ก็หมายความว่า แบบเป็นสิ่งที่เฉพาะ เป็นวัตถุมิใช่สากลภาพ ส่วนในแง่ที่ว่าไม่ขึ้นกับเวลา ก็เพราะเหตุไม่เปลี่ยนแปลงและเป็นนิรันดร์ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า เป็นสิ่งที่เดียวกันอยู่ตลอดเวลา หากเป็นเช่นนั้นความไม่เปลี่ยนแปลงของแบบก็กลายเป็นเรื่องของประสบการณ์ ไม่ใช่เรื่องของเหตุผล แต่ความไม่เปลี่ยนแปลงของแบบเป็นเรื่องของเหตุผลโดยแท้ เพราะเรารู้แบบได้ด้วยการคิด

9. แบบเป็นสิ่งที่มิใช่เหตุผล นั่นคือเราเข้าใจได้ด้วยปัญญา การเข้าใจแบบนั้นมีได้เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ด้วยทางสังหรณ์หรือความรู้สึกเร้นลับชนิดใด หากแต่จะรู้ได้ก็ด้วยปัญญาและการคิดอย่างอดสาเหเท่านั้น

ประการสุดท้าย ในบั้นปลายชีวิตของเพลโต เขาได้เปรียบเทียบว่า แบบเป็นสิ่งที่เดียวกับจำนวนของพวกไพแทกอรียันมีความเชื่อว่าสรรพสิ่งเริ่มต้นด้วยจำนวน จำนวนเป็นสิ่งที่แท้จริงของสรรพสิ่ง เรื่องนี้ไม่มีในบทสนทนาที่เพลโตแต่งไว้ แต่เรารู้ได้จากอริสโตเติล ทฤษฎีนี้ดูเหมือนจะเกิดในสมัยที่เพลโตอยู่ในวัยชรา

5. ข้อสังเกตของอริสโตเติลเกี่ยวกับเรื่องแบบ

ข้อสังเกตของอริสโตเติลเกี่ยวกับเรื่องแบบของเพลโตมีสาระพอสรุปได้ ดังนี้

1. ทฤษฎีแบบของเพลโตได้มาจากสามแหล่ง คือ 1. คำสอนของอียิปต์ 2. คำสอนของเฮราคليتัส
3. คำสอนของโสเครตีส

เพลโตได้นำความคิดเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงมาจากเฮราคليتัสมาใช้ในเรื่องโลกแห่งผัสสะ นำความคิดเรื่องสิ่งสมบูรณ์ (Absolute Being) มาจากพวกอียิปต์ และนำเรื่องแบบมาจากโสเครตีส

2. วัตถุแห่งผัสสะเท่าที่เรารู้ได้ นั่น รู้ได้เพราะมีอะไรมากกว่าความรู้สึกล้วน ๆ กล่าวคือเพราะมีแบบอยู่ในตัววัตถุ และนี่เองทำให้เกิดคำสอนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของวัตถุแห่งผัสสะกับแบบ

ประการที่หนึ่ง แบบเป็นต้นเหตุคือเป็นพื้นฐานของวัตถุแห่งผัสสะแบบเป็นสิ่งที่แท้จริงสูงสุดซึ่งใช้อธิบายวัตถุและละชนิดได้

ประการที่สอง วัตถุเป็น “แบบจำลอง” เป็น “สิ่งเลียนแบบ” ของแบบในแง่ที่เหมือนกับแบบวัตถุเป็นจริง ในแง่ที่ต่างจากแบบวัตถุเป็นสิ่งไม่จริง

ประการที่สาม ตามความเห็นของเพลโต วัตถุแห่งผัสสะเป็นสิ่งลอกมาจากแบบเลื่อนกลางจากแบบและไม่สมบูรณ์ เป็นเพียงเงาและเป็นจริงเพียงครึ่งหนึ่ง

ประการที่สี่ สิ่งต่าง ๆ มีส่วนร่วมกับแบบ วัตถุสีขาวมีส่วนร่วมอยู่ในความขาวอันเดียวกัน วัตถุสวยงามมีส่วนร่วมอยู่ในความงามอันเดียวกัน โดยนัยนี้ ความงามจึงเป็นคำอธิบายของสิ่งสวยงาม

ประการที่ห้า แบบเป็นสิ่งที่ทั้งอยู่ภายนอกและภายใน ในแง่ที่อยู่ในวัตถุแห่งผัสสะแบบก็อยู่ภายในในแง่ที่เป็นสิ่งซึ่งเป็นจริงต่างหากจากวัตถุแห่งผัสสะ แบบก็อยู่ภายนอกแม้คนจะถูกทำลายหมด แบบของคนก็ยังคงเป็นความจริง เป็นจริงอยู่ก่อนที่จะมีคนเกิดขึ้น

ประการที่หก มีแบบอะไรอยู่บ้าง เราจะเห็นได้ว่ามีแบบทางศีลธรรม เช่นความยุติธรรม ความดี และความงาม มีแบบของสิ่งที่มีตัวตน เช่น ช้าง ม้า คน ต้นไม้ ฯลฯ มีแบบของคุณสมบัติ เช่น ความขาว ความหนัก ความหวาน และแบบวัตถุที่ประดิษฐ์ขึ้น เช่น แบบของเตียง โต๊ะ เสื้อผ้า ฯลฯ ใช่แต่จะมีแบบของคุณธรรมชั้นสูงส่ง เช่นความงามและความยุติธรรมเท่านั้น แบบความอัปลักษณ์และความอยุติธรรมก็มีอยู่ด้วย

หลักโดยทั่วไปเกี่ยวกับมีอยู่ว่า “ที่ใดก็ตามที่สร้างแบบได้ ที่นั้นย่อมมีแบบคือที่ใดก็ตามที่มีของหลายสิ่ง เรียกชื่อได้ว่า เป็นชนิดเดียวกัน ที่นั้นก็มีแบบ”

บรรณานุกรม

- กันยา สุวรรณแสง. (2540). **จิตวิทยาทั่วไป**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : อักษรพิทยา.
- กาญจนา คำสุวรรณ และนิตยา เสาร์มณี. (2521). **จิตวิทยาเบื้องต้น**. พระนคร: โรงพิมพ์การเวก.
- กรรณิการ์ ภูประเสริฐ และคณะ. (2527). **จิตวิทยาทั่วไป**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ช้างเผือก.
- จำเนียร ช่วงโชติ. (2515). **จิตวิทยาการเรียนรู้**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- จินดา จันทรแก้ว. (2532). **ศาสนาปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาบรรณาการ,
- ชาติชาย พิทักษ์ธนาคม. (2544). **จิตวิทยาการเรียนการสอน**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์. (2534). **ญาณวิทยาทฤษฎีความรู้**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เดือน คำดี. (2532). **ศาสนาเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
- ธีระ อาชวเมธี. (2521). **ปรัชญาจิตวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.
- พระราชวรmani (ประยูร ปยุตโต). (2528). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2544). **แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: พิมพ์ที่บริษัทธรรมสารจำกัด
- พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณโณ). (2537). **จิตวิทยาในพระอภิธรรม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2538). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ จำกัด.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. (2524). **พุทธานุภาพกับจิตตานุภาพ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เสริมวิทยาบรรณาการ.
- _____. (2494). **ศาสนาสากล**. พระนคร : สำนักพิมพ์งาน ส.ธรรมภักดี.
- วไลยพร ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม. (2528). **จิตวิทยาพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : บริษัทเมคาร์ท จำกัด.
- สุชีพ บุญญานุภาพ. (2533). **พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาราชวิทยาลัย.
- _____. (2516). **ประวัติศาสตร์ศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : รวมสาสน์.

- _____. (2544). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.
แสง จันทร์งาม. (2544). **พุทธศาสนวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่บริษัทสร้างสวรรค์บุ๊คส์ จำกัด.
เสฐียร โพนันทะ. (2513). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร.
เสฐียร พันธรังษี. (2513). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : แพร่พิทยา.
เสฐียรโกเศศ นาคประทีป. (2500). **ลัทธิของเพื่อน**. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์.
A.V. Petrovskky and M.G. Yaroshevsky, A . (1987). **Concise Psychological Dictionary**.
Barratt, P.E.H. (1971). **Bases of Psychological Method**.
Bichler Rovert, F. Nowman, Jack. (1993). **Psychology Applied to teaching**. 7 th ED.
Boston : Houghton Mifflincompany.
Deese, J. & Hulse. S.H. (1967). **The Psychology of Learning**. New york : McGraw - Hill. Inc.
Divid Mitler, B. (1967). **Psychology Appied**. London.
Eaton, R.M. (1975). **General Psychology**. London.
Edwards, P. (Ed). (1962). **The Encyclopedia of Psychology**. New York.
Gibson, T.J. (1981). **Psychology for The Classroom**. N.J. : Prentice - Hall, Inc.